

«Шталаг 325»

Три роки німецької окупації стали найжахливішими та найкривавішими в історії Галичини. Сотні тисяч людей з усієї Європи було закатовано і розстріляно у фашистських концтаборах та в'язницях, у так званому «трикутнику смерті», укладеного таборами Треблінка, Белзець та Освенцім. Рава-Руська опинилася поруч цієї зловісної «фігури» серед тих міст, які стали місцем організації концтабору для військовополонених під час Другої Світової війни. На теренах міста в період з 1941 до 1943 року було закатовано понад сорок тисяч людей.

У 1939 році Гітлерівська Німеччина облаштувала широку мережу концентраційних таборів. У 1942 році Раву-Руську було приєднано до цієї мережі і вже до початку 1943 року на південних теренах міста функціонував концтабір «Шталаг 325», який був чи не головним серед мережі дисциплінарних таборів типу «Шталаг» утворених у Західній Україні. У них німці «дисциплінували» військовополонених з Франції та Бельгії.

Концтабір було організовано у великих військових казармах, які будувала радянська влада у 1940-41 роках на околиці міста під Вовковицею, і не змогли закінчити. Тут у період з червня 1941 року до квітня 1942 року німці утримували близько 18 тисяч військовополонених Червоної Армії.

У 1940 році нацисти, перемігши Францію, помістили у концтабори близько двох мільйонів її вояків. Проте, навіть за колючим дротом, французи чинили опір фашистам, саботували примусові роботи, просто відмовлялися виконувати вимоги окупантів, багато з них втікли і приєдналися до руху опору, зі зброєю в руках продовжували боротися проти загарбників.

Генерал французької армії опору Шарль де Голь оголосив декларацію, яка оголошувала обов'язком для

кожного французького чоловіка стати на захист своєї Батьківщини. Тому багато французьких військових втікали з концентраційних таборів у Європі, щоб ще раз повстати проти ворога.

В цей час керівництво Третього рейху в березні 1942 року, прийняло рішення про переведення французьких в'язнів-втікачів до «дисциплінарного» концтабору «Штадтлаг-325» в Раві-Руській, у зону, недосяжну для Міжнародного Червоного Хреста та гарантій Женевської конвенції стосовно військовополонених, щоб відірвати непокірних від рідної землі, від підтримки з-за дроту, де ніхто не знає французької мови і не прийде на допомогу. У Раву-Руську було відіслано 25 000 військовополонених із 1 500 000 усіх полонених німецьких концтаборів.

Місцевий житель Василь Кочан, якого фашисти заставили працювати в таборі розповідав: «Узимку на подвір'я табору виводили військовополонених, прив'язували їх до стіни, або до стовпа і тримали їх доти, поки ті не замерзали. Від епідемічних захворювань щоденно помирали не менше 50 чоловік».

Варто згадати і слова місцевого священника о.Іллі Блавацького, який в ці важкі часи навідував в'язнів Червоної Армії у перші роки війни.

«Український центральний допомоговий комітет у Львові вислав мені документ-пропуск в лагерь і я цим документом користувався і міг свobodно входити в лагерь. Спочатку німецька варта перевіряла мене, а опісля вже з виду знали мене і щоденно 1 раз, або часто 2 рази заходив я туди. Життєві умови полонених були в лагері нижче всяких людських норм. Бараки-казарми були переповнені, жодних санітарних умов. Полонені спали на голих нарах. Харчовий пайок смертельно-голодний. Спочатку ще осінь нагадувала літо, а опісля стало слотливо-холодно. Полонені зморені голодом на холоді і дощі масово зачали хворіти, а там пішла епідемія плямистого тифу, дизентерія. Полонені масово вмирили. Щоденно, як входилося на територію лагера, стояли великі стоси (штабелі) обношених трупів, багато з вирізаними м'язами. Зачався канібалізм із-за страшного голоду. Вся територія лагера була заболочена, а тут і там немов черв'яки рухались в болоті ще живі полонені, але їх ніхто не піднімав доки не успокоїлись і опинились на стосі.

Як зачався голод то місцевий допомоговий комітет, якого головою був я, зорганізував допомогу голодуючим в'язням. Щоденно члени комітету Рави-Руської – жінки – доставляли понад 3 тисячі обідів. З них користали полонені української національності, усіх полонених ми не в силі забезпечити харчами.

Хворим не давали жодної медичної допомоги. Масовий помір продовжувався. Одного разу я і ще один член комітету Совик Степан пішли в контору лагера, де застали начальника лагера і просили його, щоби він дозволив нам тяжко хворих забрати до шпиталю. Він засміявся і сказав: Не знаєте чого просите. Я ж мусів би дати до шпиталю варту. Але я вперто просив його, щоби він таки дозволив найтяжче хворих забрати і щоби позбутися нас, сказав: Якщо хочете, то беріть, але підпишіть, що за кожного ручаетесь головою, як не верне хтось зі шпиталю до лагера після виздоровлення. Я щоденно надивившись на них, як вони вмирають, сказав: «Я ручаюсь». Тоді написали зі мною протокол і підписав взятє на себе зобов'язання. Зараз, того таки дня вечером підігнали ми автомашини і 60-ох хворих забрали в лікарню, де наші українські лікарі, взяли їх під свою опіку. Через деякий час, може два-три тижні після цього, один зі службовців лагерної контори запитав мене як там полонені в лікарні. Я щиро сказав йому що більшість з них повмирала, а решта повтікали, бо хто ж хоче вертатись до пекла з якого вирвався чудом. Цей службовець був добрим католиком. Він щиросердечно поінформував мене, що начальника лагера покликали на фронт, а новий нічого ще не знає. На слідуочий вечір приніс він мені документ, що я його підписав і спалив його в печі.

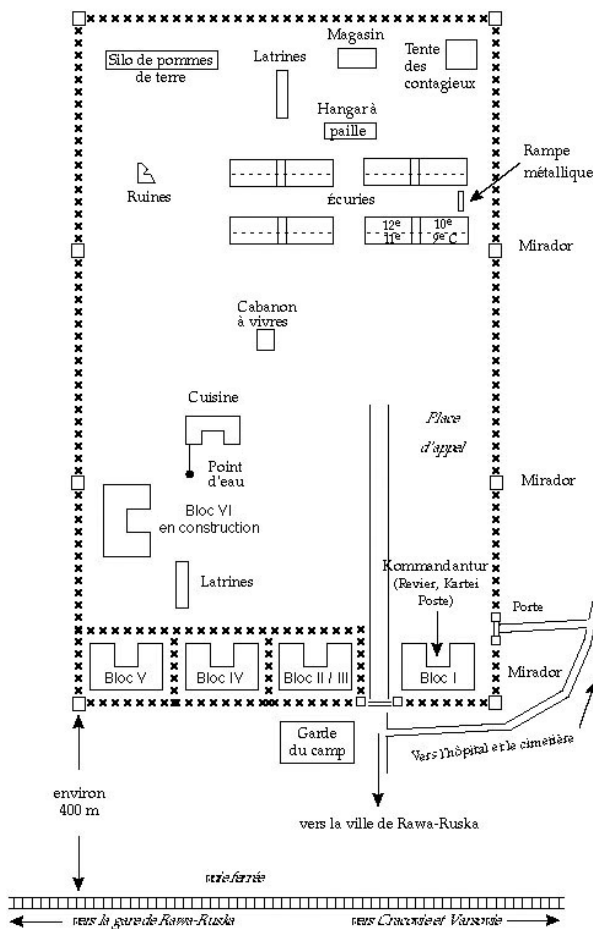
Табів військовополонених Червоної Армії існував до весни 1942 року. За зиму загинуло 12000 полонених, решту кудись вивезли. На їх місце привезли 15000 полонених французів».

Вже 13 квітня 1942 року перший ешелон із двома тисячами французів, запакованих у товарні вагони, прибув в місто. В'язнів перевозили по 6-7 діб у вагонах для худоби по 80 чоловік у вагоні. Їх розмістили поряд із радянськими військовополоненими Колишній французький військовополонений Ле Фуль

Жорж згадував: «Вночі ми прибули у Раву-Руську. Нас тягнули, так як більшість полонених зовсім ослабли. Німецький унтер-офіцер крикнув нам: «От ви і приїхали в «країну сонця». Але який жах цей табір! У таборі на цей час померло більше трьох тисяч радянських військовополонених від тифу. Ми закопували їх тут. Було так, що серед них траплялися ще живі, але їх все одно кидали у ями і засипали негашеним вапном, від якого вони задихалися.

Щонеділі в табір прибували тисячі французів, схоплених за спробу втечі з Німеччини. Це були ті, хто не хотів працювати на фашистів».

Ще один французький військовополонений Марсель Риверт згадував: «Нас перевели у табір Рава-Руська. Там ми звернули увагу на поганий вигляд радянських військовополонених. Було 10 січня і термометр показував 10-15 градусів нижче нуля, а багато із них були тільки в сорочках, кальсонах, майже скелети».

Конструкція концентраційного табору була досить простою: квадрат, оточений триметровою загорожею з колючого дроту, по кутах чотири вишки для охорони і одні ворота. Табір складався із п'яти блоків, чотирьох конюшень та бараків (деякі з них були недобудовані, без вікон і дверей, в них не було світла, води, опалення, туалетів, покривал, настилок). Полонені жили у двох конюшнях, в яких бракувало на всіх місця, через що багато з них спали просто неба. В перші ж дні комендант табору, німець з французьким корінням, капітан Фур'є, цинічно пояснив ув'язненим: «Ви приїхали сюди, щоб померти. У нас є великий цвинтар, місця там вистарчить всім».

Французький письменник Андре Пізей, колишній в'язень табору, згадував: «Табір у Раві-Руській – це холодна зима, бараки, бруд, дні без хліба, котелки без супу, раз на три дні пліснява хлібина на 35 чоловік,

один кран на тисячі людей, сторожеві будки з кулеметами, тиф, воші, блохи, розстріляні заручники за кожного, хто втік. Сильніших гнали на роботу, і коли хтось падав, наглядачі били його до смерті».

У таборі «Шталаг 325» люди носили одяг, у якому їх було затримано, дерев'яні черевики чи тапочки. В'язням заборонялося мати особисті речі, навіть ложки. На французьких уніформах було намальовано червоний трикутник або диск (ціль).

Щоденна праця полонених полягала у виснажливих фізичних роботах під наглядом охоронців з собаками. Спеціально сформовані робочі групи «командо»

(від 50 до 500 чоловік) працювали на залізниці, в кар'єрах, торф'яних копальнях та лісозаготівлях.

Спроби втечі з табору каралися смертю, але найбільше полоненим дошкуляли холод і голод. На день людям давали стакан води, маленький шматочок хліба і трішки горохового супу. Іноді роздавали картоплю, нерідко промерзлу і прогнилу. Їли з предметів знайдених в таборі: консервних банок, касок, черепків. Невдовзі довелося їсти траву. Умови проживання у таборі були важкими і через особливо суворий клімат. Температура повітря взимку знижувалася до $-20 - 30^{\circ}\text{C}$, а літо було дуже спекотним.

Втеча з табору була неможлива, проте деяким полоненим вдалося це зробити і приєднатися до польських, українських, чехословацьких, угорських чи румунських військ, щоб приєднатися до діючих армій у битві за Берлін.

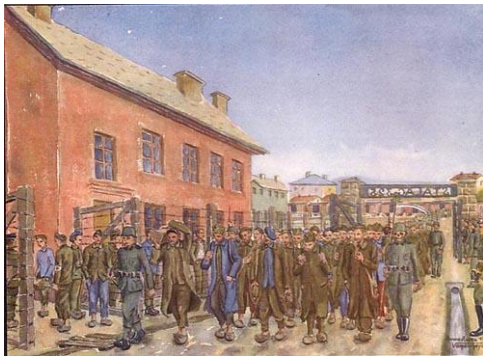
Табір у Раві-Руській дуже швидко переповнився, тому, починаючи з 7 червня 1942 року, велику частину в'язнів відправляли поїздом до Тернополя та інших міст по 110-120 чоловік.

Після перевезення на північ Радянського Союзу деяким полоненим вдалося проникнути на судна, що направлялися до Швеції з балтійських портів і звідти добратися літаком до Англії, де вони пристали до французьких військ і взяли участь у звільненні Франції. Більш ризикованими були дії команд, які захопили німецькі катери і зуміли дістатися до Швеції (серед них були Шевальє та Фребур).

«Рава-Руська. Табір смерті... Нас було вісімнадцять тисяч. Чотири-п'ять годин на день текла вода з єдиного крану. Пити її не можна було. Вона витікала з-під братської могили. Де дев'ять тисяч радянських солдатів спали своїм останнім сном... Населення, особливо жінки і діти, кидали нам хліб, коли нас гнали по дорозі. Фашисти били їх, але наступного дня інші жінки, інші діти рятували нас від голодної смерті...». Це рядки з повісті А.Тупе «Маруська», головна героїня якої ціною власного життя, допомогли майбутньому письменнику та групі його товаришів утекти з концтабору.

Колишні в'язні Арман Тупе, Андре Пінзель, Лоран Кезель, П'єр Гаскар після закінчення війни у своїх книжках також описали умови перебування 18 тисяч (за іншими даними 20-24 тисяч) французьких військовополонених у концтаборі «Штадтлаг-325».

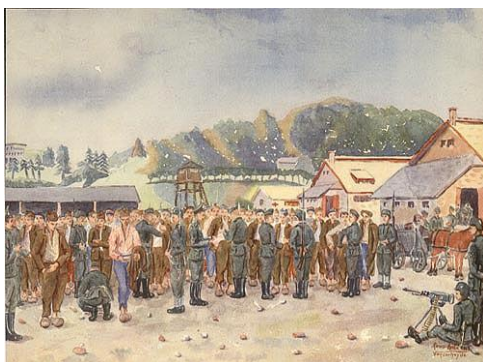

У січні 1946 році відбувся Нюрберзький процес над катівниками людства під час Другої Світової війни.

Свідчення знищення полонених у концентраційному таборі «Штадтлаг-325» у місті Рава-Руська стали витяги протоколів з цього процесу та акти районної комісії про злочини фашистів у колишньому Рава-Руському районі. Згідно з цими документами на околицях міста знайдено численні поховання 35 000 військовополонених різних національностей віком 20-40 років.

На єврейському кладовищі, що знаходиться за 480 метрів від центру міста, в 4-х великих ямах зарито понад 5 тисяч трупів, закатованих і розстріляних фашистами – чоловіків, жінок і дітей. У лісі Борове за 3 км від міста і 250 метрів від села Борове у ямі розміром 13x18 метрів захоронено понад 1500 трупів.

За 1000 метрів на південь від центру Рава-Руської поряд із старим єврейським кладовищем у ямах захоронено понад 4 тисячі трупів. У Вовковицькому лісі за 3 кілометри на південь від Рава-Руської і за 200 метрів від лікарні, кладовище, що являє собою яму розміром 20x15 метрів, захоронено більше 8 тисяч трупів, закатованих і розстріляних військовополонених.

У тому ж Вовковицькому лісі за 2 кілометри на південний захід від Рава-Руської і за 100 метрів від лікарні в могилі розміром 20x15 захоронено більше як 7 тисяч закатованих і розстріляних фашистами, військовополонених.

За результатами діяльності комісії вдалося встановити особи восьми чоловік, які були захоронені у братніх могилах.

У статті «Строку давності не підлягає», опубліковані у газеті «Нове життя» директор музею Бойової слави м. Рава-Руська Г.Мельник написав, що знайшлися рідні деяких воїнів Червоної Армії, особи яких

Ілюстрації до книг
французьких письменників

було встановлено.

За ініціативи Благодійного фонду «Надія», підтриманої членами асоціації «Ті, з Рава-Руської» у 2002 році було відновлено меморіальний комплекс у місті Рава-Руська, присвячений французьким військовополоненим, що загинули у таборі Рава-Руської та його підрозділах внаслідок втеч та умов депортації. А також облаштовано військово кладовище загиблим бійцям Червоної Армії.

Меморіальний комплекс у Вовковицькому лісі

Делегація з товариства «Ті з Рави-Руської» у Раві-Руській.

Делегація з товариства «Ті з Рави-Руської» на меморіалі в Раві-Руській. 2012 рік

Військове кладовище у Вовковицькому лісі

На фото равчани зустрічають делегацію з Франції.

Делегація ветеранів на військовому кладовищі. 2012 рік

В пам'ять про загиблих у Рава-Руському таборі було зведено монументи в Ліоні, Дуе, Монтегю, Невері (Франція), Марсінелі (Бельгія), Львові, Раві-Руській (Україна) і музей в Безанконі (Франція).

У 50-х 60-х роках у Франції виходять друком художні повісті колишніх равських «шталагівців» Андре Пізеля «Без зброї і багажу», Лорана Кезеля «Так пливе човен». Тоді ж в Парижі, з'являється національна спілка «Ті, з Рави-Руської» («Ceux de Rawa-Ruska»), яка досі об'єднує колишніх в'язнів «Штадтлагу-325» та членів їхніх сімей, встановлено спеціальну відзнаку «Вжив у Рава-Руському таборі». У 1960 році радянська влада надала дозвіл колишнім французьким воякам відвідувати могили їхніх побратимів, похованих у Раві-Руській. Попри те, що за часів незалежності останки французьких військовополонених були перепоховані на батьківщині, до равського меморіалу, встановленого у 1963 році над братською могилою, і досі приїжджають члени асоціації «Ті, з Рави-Руської», створеної за активної участі колишнього в'язня концтабору П'єра Годфруа, який після війни був депутатом Національних зборів Франції.

Жителі Рави-Руської завжди радо зустрічають колишніх французьких в'язнів концентраційного табору «Штадтлаг-325», їх дружин, дітей, представників офіційних французьких делегацій, які відвідують наше місто щоб вшанувати пам'ять французьких патріотів.

У такі хвилини завжди лунають заклики до всіх людей доброї волі планети до миру, до дружби, до єднання у боротьбі за відвернення війни.

«Люди завжди повинні пам'ятати про ті великі жертви, які були віддані у боротьбі з фашизмом. Вони кличуть до постійної боротьби за мир, який повинен торжествувати на всій планеті. Колишні в'язні Рава-Руського концтабору вимагають повного знищення всіх видів ядерної зброї», - таким були слова уповноваженого президента національного комітету Франції колишніх в'язнів Рава-Руського концтабору Блеза Ракодона у Раві-Руській 1984 року.